

Boekbesprekingen

Auke van der Woud, *Een nieuwe wereld. Het ontstaan van het moderne Nederland*, Bert Bakker, Amsterdam 2006, ISBN 10 90 351 2983 0, 464 blz., € 29,95.

Het boek *Een nieuwe wereld* kan worden besteld via internet, gelezen in sneltreinen, overdacht in vliegtuigen en worden gerecenseerd voor tientallen tijdschriften, waaronder *Groniek*. Niets bijzonders, het zijn de verworvenheden van het moderne Nederland. Architectuurhistoricus Auke van der Woud neemt ons mee naar de tijd waarin deze gemakken nog ontdekt moesten worden. Hij neemt ons mee naar de tweede helft van de negentiende eeuw, waarin Nederland binnen enkele decennia razendsnel veranderde.

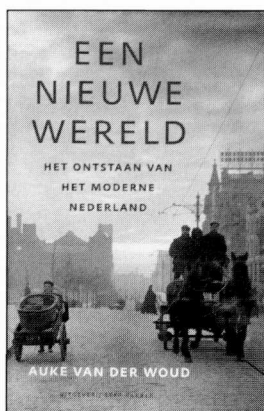
Technologie was de motor achter deze veranderingen. Slimme ingenieurs, voortgedreven door een wind van vooruitstrevendheid, stortten zich op alle mogelijke toepassingen die de techniek kon bieden. Uitvinding stapelde zich op uitvinding; tegenwoordig zouden we dit innovaties noemen. De vernieuwing vond vooral plaats op het gebied van de transport- en communicatiestructuren. Spoor- en tramlijnen verbonden de belangrijkste plaatsen met elkaar. De stoommachine bracht snelheid op gang, zowel op het water als over land. Havens werden uitgediept of aangelegd en verbonden met het internationale netwerk van moderne transport- en communicatiemiddelen. Telegrafie en telefonie maakten het mogelijk om grote afstanden te overbruggen. Elektriciteit verstoorde de harde scheidslijn tussen

de lichte dag en donkere nacht.

Een nieuwe wereld staat bol van boeiende vertellingen die cirkelen rondom de menselijke beleving, die volgens Van der Woud fundamenteel veranderde. In alle domeinen van de samenleving groeide het contact tussen mensen. Transportinnovaties brachten een enorme vergroting van het economische verkeer met zich mee. Moderne communicatiemiddelen overbruggen natuurlijke afstanden. Groeiende netwerken maakte de uitwisseling van verschillende normen en waarden mogelijk. Lokale tradities in wegenonderhoud, tijdsmeting, onderwijsvormen enzovoort maakten plaats voor landelijke afspraken. Traditionele ervaring, gestoeld op sociale omgangsmanieren die van generatie op generatie overgeleverd werden, werd doorkruist doordat plaatselijke gemeenschappen met elkaar in contact kwamen. Om communicatie überhaupt mogelijk te maken, waren nieuwe, 'gestandaardiseerde' maatstaven nodig.

De groeiende nieuwsgierigheid naar wat de moderne wereld te bieden had, kon niet zonder gezamenlijke afspraken over tijd en ruimte. Ter coördinatie van het groeiende menselijk verkeer was een nationale tijd nodig, maar ook afspraken over de plaats van de weg (rechts of links) of bijvoorbeeld het *algemeen* Nederlands waterpeil op basis waarvan alle waterstanden gemeten konden worden.

Een belangrijk thema in het boek van de hoogleraar architectuur- en stedenbouwschiedenis is de wisselwerking tussen economie en politiek. De nieuwe technologie

maakte een enorme economische ontwikkeling mogelijk. Tegenover deze economische dynamiek kreeg het politieke domein met allerlei nieuwe vraagstukken te maken. Uit het republikeinse verleden van Nederland was weliswaar een nationale staat gegroeid, maar deze moest de economie zoveel mogelijk ongemoeid laten. Door internationale concurrentie en de technologische mogelijkheden werd de aanleg van infrastructuur echter als zeer belangrijk ervaren. Door de enorme investeringen werd de roep om staatsinmenging 'omwille van het algemeen belang' steeds luider.

Maar wie bepaalde het algemeen belang? Waar moesten de knooppunten in het infrastructuur netwerk van Nederland worden aangelegd, zodanig dat het algemeen belang van Nederland het beste was gediend? Inherent aan dit vraagstuk was de machtsbasis. Die machtsbasis lag overwegend bij ondernemers en politici uit de grote steden van West-Nederland, met Amsterdam voorop. Van der Woud laat zien dat in de loop van de negentiende eeuw de infrastructuur investeringen overwegend in het gebied vloeiden van wat wij tegenwoordig als 'Randstad' aanduiden. Uit de scheefgroei in ruimtelijke investeringen groeide langzamerhand een centrum van Nederland, geflankeerd door een periferie.

In een reciterende schrijfstijl legt Van der Woud interessante relaties tussen de menselijke ervaringswijzen, economische dynamiek en politieke ontwikkelingen. Door

de verbinding van deze drie invalshoeken inspireert de auteur. Passages die te ver van deze driehoek afwijken, komen daardoor enigszins gedwongen over. Zo wordt bijvoorbeeld gewezen op het cultuurpessimisme die de toegenomen mobiliteit teweeg bracht bij Nietzsche, Ortega y Gasset en Spengler. Het is een interessant teken des tijds, maar niet heel verrijkend binnen de kaders van dit boek. Wat verder opvalt is de afwezigheid van een reflectie op de sociale gevolgen. Economische structuurverschuivingen kennen winnaars en verliezers. De verworvenheden van het moderne Nederland hebben zeker ook verliezers gekend. De slechte arbeidsomstandigheden in de 'moderne' industrie hebben aanleiding gegeven tot politiek rumoer. Een thematische link met de sociale geschiedenis, inclusief de sociale politiek, had niet misstaan.

De auteur laat tijdgenoten zelf aan het woord, door veel te citeren uit weekbladen en tijdschriften. Bij vlagen wordt het verhaal enigszins langdradig. Een nieuw voorbeeld in een reeks van velen doet de vraag rijzen, wat dit nog toevoegt aan de heldere inzichten in het moderne Nederland. Toch nemen deze bezwaren niet weg dat Van der Woud zich een groot verteller toont. Het boek zet aan tot verdere overdenking van de relatie tussen menselijke ervaringswijze, economische dynamiek en politieke ontwikkelingen. Daarom is *Een nieuwe wereld* een enorme verrijking voor de Nederlandse geschiedschrijving.

Marijn Molema

David Andress, *The Terror. Civil war in revolutionary France*, Little Brown, London 2005, ISBN 0316861812, 437 blz., € 39.99.

'La Terreur est à l'ordre du jour.' Met dit adagium lanceerde de Franse revolutionaire regering op 5 september 1793 het Schrikbewind dat het land bijna een jaar

lang in haar greep zou houden. Voordat ze verstreken was zou de Terreur 200.000 slachtoffers eisen en werden vrijwel alle verworvenheden van de revolutie geschonden. Vele duizenden burgers werden zonder eerlijk vorm van proces naar de guillotine geleid of vonden de dood bij de beruchte massa-executies die uit naam van het vaderland in de

contrarevolutio-naire gemeenschappen uitgevoerd werden. Toen het geweld uiteindelijk uitgeraasd was, maakten de overlevenden de trieste balans op en sindsdien ziet elke generatie historici zich geconfronteerd met de vraag, hoe het veelbelovende idealisme van 1789 zo gruwelijk heeft kunnen ontsporen.

In de twee eeuwen die ons van de Terreur scheiden, zijn er verschillende verklaringen voor haar ontstaan aangedragen. Bekend is het verhaal van Edmund Burke en Hippolyte Taine, die het ontsporen van de revolutie wijten aan de ontspoorde, ongewassen horde van de straat, voor wie angst, bloed en geweld de dagelijkse praktijk was. In de loop van de jaren tachtig van de vorige eeuw is deze verklaring door François Furet en Lynn Hunt in sterk genuanceerde vorm gepopulariseerd. In hun voetspoor verklaren historici tegenwoordig de Terreur door erop te wijzen dat de retoriek, symbolen en gebruiken van die periode al tijdens en voor 1789 in zwang waren. De Terreur was dus al in de kiem aanwezig, of, zoals Simon Schama het stelt: 'In some depressingly unavoidable sense, violence was the Revolution itself'.

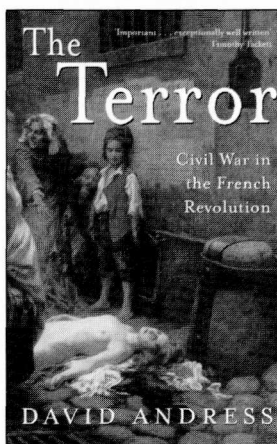
David Andress benadert de Terreur in zijn boek vanuit een ander perspectief. In zekere zin is zijn uitgangspunt die van de republikeinse historici uit het *fin de siècle*, met name Alphons Aulard. Volgens deze traditie was de Terreur niet latent aanwezig, maar werd ze ingegeven door de *forces de choses*: de dramatisch verlopende oorlog in combinatie met de

provinciale opstand tegen de mobilisatie, secularisatie en toenemende centralisering van de macht in het algemeen. Deze omstandigheden noodzaakten de revolutionaire regering in Parijs tot het nemen van buitengewone maatregelen teneinde *la patrie* van de ondergang te redden. Op overtuigende wijze laat Andress zien hoe al in de Girondijnse retoriek van 1792 het belang van de natie zwaarder woog dan dat van het individu. Ook het conflict tussen Jakobijnen en Girondijnen, dat na de dood van koning in 1793 losbarstte, laat zich volgens Andress lezen als een strijd tussen twee partijen die beide geloofden

het beste met het land voor te hebben en geen midde-len schuwden om dit gelijk te krijgen.

Toen de meer gematigde Girondijnen in de loop van 1793 het onderspit dolven, kreeg de met de Terreur synoniem geworden radicale Jakobijnse republiek vorm. Via de wijdvertakte structuur van de Jakobijnse club werd Frankrijk topdown in het gareel gebracht om de oorlogsinspanningen tegen de binnen- en buiten-

landse vijanden op een hoger plan te brengen; bezieling voor de revolutie en eigen initiatief werden ingeruild voor waakzaam patriottisme en onvoorwaardelijke volgzzaamheid. De radicalisering van het geweld in deze periode valt volgend Andress vooral te wijten aan de vaak onderschatte maar wijdverspreide angst voor verraad. Geen maand ging voorbij zonder dat een hoge militair of politicus overliep naar de vijand en de processen tegen zogenaamde landverraders in de hoofdstad

gooiden enkel olie op het vuur.

Opmerkelijk is dat de Terreur in veel gevallen met een koelbloedige precisie werd uitgevoerd. Reeds de beruchte septembermoorden van 1792 illustreerden het zakelijke en onafwendbare karakter dat de Terreur door de hele periode zou kenmerken. Deze nuancering van het ordeloze karakter van de Terreur is Andress op kritiek komen te staan van enkele Franse recensenten die hem verwijten de perversiteit en omvang van het geweld te bagatelliseren. Hoewel Andress zich in de passages over de vernietiging van Lyon en de burgeroorlog in de Vendée duidelijk afkeert van het geweld, klinkt in het hele boek een zekere gelatenheid door, alsof de auteur zich net als Aulard neerlegt bij de noodzakelijkheid van dit kwaad.

De Terreur als onvermijdelijk middel om de natie van haar ondergang te

redden. Vanuit het relatief comfortabele klimaat van de Derde Republiek lijkt deze redenering snel gemaakt, maar Andress laat zien dat ook de revolutionairen er zelf zo over dachten. Verwijzend naar de Terreur stelt Saint-Just, fanatiek Jakobijn en vertrouweling van Robespierre, in zijn aantekeningen: 'Ce qui produit le bien général est toujours terrible'. Reikhalzend lijkt hij uit te kijken naar de dag dat de Terreur overbodig zal zijn, maar tot die tijd deinsde Saint-Just er niet voor terug politieke tegenstanders in een showproces naar de guillotine af te voeren. De afwijking van het belang van het individu tegen dat van de samenleving lijkt sindsdien niet minder prangend te zijn geworden, laat staan eenvoudiger.

Jelte Olthoff

Gert van Klinken, *Strijdbaar & omstreden. Een biografie van de calvinistische verzetsvrouw Gezina van der Molen*, Boom, Amsterdam 2006, ISBN 9085063507, 408 blz., € 29.50.

Gezina van der Molen (1892-1978), juriste en verzetsheldin, had aanvankelijk moeite om een maatschappelijke positie te verwerven. Gereformeerde vrouwen als Van der Molen moesten immers trouwen, kinderen baren en de scepter zwaaien over het aanrecht. Dat ze desondanks een publieke figuur werd in een door mannen beheerste maatschappij, mag bijzonder heten. Het vormde dan ook de aanleiding voor Gert van Klinken om haar biografie te schrijven. Van der Molen week daarnaast af van toenmalige normen door haar relatie met Mies Nolte, een verhouding waarvan de ware aard voor het openbare leven

verborgen bleef. In het publieke debat manifesteerde Van der Molen zich juist met steile opvattingen over de rol van de vrouw: de overheid moest getrouwde vrouwen verbieden om te werken. Ongetrouwde vrouwen – zoals Van der Molen – behoorden alle ruimte te krijgen om carrière te maken. Kenmerkend voor Van der Molen is dat ze dergelijke opvattingen te vuur en te zwaard verdedigde; altijd bereid om anderen haar levensbeschouwing op te leggen.

Die houding leidde er toe dat Van Der Molen bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, in tegenstelling tot veel van haar geloofsgenoten, direct koos voor openlijk verzet. Als internationaal juriste had ze zich al eerder gekant tegen het neutraliteitsdenken. Nu beschouwde ze de Duitse inval als illegaal en liet ze niet na dit publiekelijk te verkondigen. Haar moed,

koppigheid en onverzettelijke moraal zorgden ervoor dat ze intensief betrokken raakte bij de verzetsbeweging. Ze schreef artikelen voor het illegale *Vrij Nederland* en was betrokken bij de oprichting van *Trouw*. Bovendien assisteerde ze bij de redding van joodse kinderen die clandestien bij pleegouders werden geplaatst. Na de oorlog dirigeerde ze de opvang van de oorlogspleegkinderen. Haar rol als voorzitter van de verantwoordelijke rijkscommissie Oorlogspleegkinderen (OPK) zou de grootste controverse in haar leven veroorzaken.

De OPK, die vooral was bemand met oud-verzetsstrijders als Van der Molen, meende dat de plaatsing van oorlogspleegkinderen een Nederlands belang vormde. Van der Molen en haar medewerkers vertegenwoordigden het morele middelpunt na de oorlog en waren zodoende uitverkoren om het lot van oorlogspleegkinderen te bepalen – die overtuiging was ze van harte toegedaan. Omdat de kinderen meestal

joods waren, vonden joodse organisaties echter dat juist zij een voortrekkersrol in de opvang dienden te krijgen. Dit leidde tot veel conflicten. Het zou ettelijke pagina's vergen om de volle omvang van de oorlogskinderenproblematiek in kaart te brengen, zoals Elma Verheij in *Om het joodse kind* (1991) heeft laten zien. Verheij toonde dat de partijen in het conflict waren geïnspireerd door oprechte bedoelingen die wel haast tot strubbelingen moesten leiden. Aan de hand van persoonlijke getuigenissen van oorlogspleegkinderen liet ze zien dat de

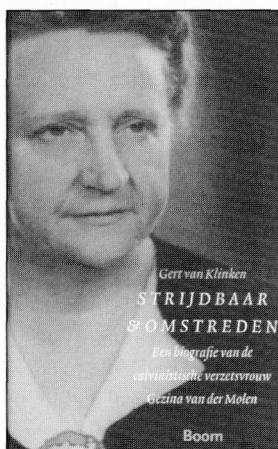
opvang veel emotionele schade teweeg kon brengen. Daarnaast, zoals ook Van Klinken opmerkt, was de relatie van de OPK met de joodse gemeenschap vanaf het begin moeizaam. De wettelijke regeling die de kindervoogdij regelde – en die mede door Van der Molen al in 1944 was opgesteld – voorzag er namelijk in dat ouders van oorlogspleegkinderen in eerste instantie werden geschorst uit de ouderlijke macht.

De starre houding en het calvinistische superioriteitsdenken

van Van der Molen vormden een belangrijke bron van conflicten. Van Klinken acht haar als voorzitter verantwoordelijk voor veel van de problemen, maar hij probeert haar ook te begrijpen. Haar rigide houding had Van der Molen goede diensten bewezen in het verzet, dus mocht je verwachten dat ze die bleef koesteren na de oorlog, aldus Van Klinken. Waarom Van der Molen het noodzakelijk achtte om ouders van oorlogspleegkinderen uit

het ouderlijk gezag te schorsen, is daarmee nog niet duidelijk gemaakt. Van Klinken vliegt ook uit de bocht als hij meent dat in de kritiek op Van der Molen na haar dood eenzelfde motief schuilging als de kritiek in haar jeugd: 'dat zij als gereformeerde vrouw onvoldoende haar plaats gekend had.' De rol van Van der Molen *als vrouw* was juist niet aan de orde geweest in het conflict over oorlogspleegkinderen.

Gezina van der Molen moet niet alleen een zeer krachtige, maar ook ongemakkelijke persoonlijkheid zijn geweest. Ze probeerde als vrouw carrière te maken in een

orthodox-gereformeerd milieu; ze leefde samen met een lesbische partner en kon daarover alleen maar zwijgen. Dat is geen geringe opgave in een mensenleven.

Na de oorlog werd een ontspanning zichtbaar in de attitudes van Van der Molen. Een kamerlidmaatschap voor de ARP bleek niet haalbaar (pas in 1963 werd een vrouw, J. C. Rutgers, ARP-kamerlid) maar ze werd wel hoogleraar volkenrecht aan de VU. In haar maatschappelijke opvattingen ontstond zowaar ruimte voor zelfkritiek en twijfel. In dit gedeelte van de biografie komt Van der Molen als persoon het sterkst tot leven en dat is uitzonderlijk. Van Klinken blijft meestal dicht bij zijn

bronnenmateriaal en je zou willen dat hij verder was gegaan. Nu treffen we een gedegen bronnenonderzoek, maar de persoonlijkheid van de protagonist straalt niet bepaald van de pagina's af. Tenslotte meent Van Klinken dat de Nederlandse samenleving 'barre tijden' tegemoet gaat en dat de opvattingen van Gezina van der Molen over het calvinisme nog wel eens een 'comeback' zouden kunnen doormaken. Na lezing van de biografie kunnen we alleen maar hopen dat die opleving niet zal plaatsvinden.

Rieks Bruins Slot

Maarten van Ginderachter, *Het rode vaderland. De vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor WOI*, Lannoo, Tielt 2005, ISBN 90-209-6297-3, 494 blz., € 29.95.

Nederland verkeert in een identiteitscrisis, menen sommigen. We weten niet meer wie we zijn en vooral niet wat Nederland is. De samenstelling van een historische canon was zeer recent een uiting van dit zoeken naar onze historische identiteit. Toch is er relatief weinig twijfel over onze nationale identiteit, al is het maar omdat de grenzen van Nederland al eeuwen ruwweg dezelfde zijn en we allemaal een of andere vorm van ABN spreken. Heel anders is het in België, waar de spanningen tussen Vlaanderen en Wallonië sinds het ontstaan van het

land in 1830 de geschiedenis en vooral ook de geschiedschrijving bepaald hebben. Waarschijnlijk denkt u nu meteen aan de rechts-nationalistische uitwassen in het interbellum, de collaboratie in de Tweede Wereldoorlog, de rellen rond de IJzerbedevaarten in de jaren tachtig en de recente successen van het Vlaams Blok /

Vlaams Belang. Het in 2005 verschenen boek *Het rode vaderland* van Maarten van Ginderachter werpt nieuw licht op de geschiedenis van de nationale identiteiten in België.

Het rode vaderland is de handelseditie van Van Ginderachters proefschrift, dat begon als een onderzoek naar de vaderlandgevoelens die de Belgische socialisten voor België koesterden. Eerdere onderzoeken leken namelijk te suggereren, mede

op basis van officiële partijpublicaties, dat de socialisten voor de Eerste Wereldoor-

log voornamelijk internationaal dachten en voelden (als het ware vaderlandsloos waren) en op hun best België als 'vaderland' aanvaardden. Van Ginderachters onderzoek naar de kranten, de uitingen van de partijleden zelf, van de drie afdelingen, de Borinage (Franstalig), Brussel (gemengde bevolking) en Gent (Nederlandstalig), wijst in een andere richting. De socialisten uit de Borinage neigden naar een identificatie met België en zelfs met Frankrijk, voor de linkse Brusselaars was België het belangrijkste, het opmerkelijkst, voor de Gentse afdeling bleek Vlaanderen het vaderland. Zijn conclusie is dat het Belgische socialisme sterk onder druk stond van nationale spanningen, en dat al vóór de hoogtijdagen van het nationalisme: de Eerste Wereldoorlog en het interbellum. Van Ginderachter haalt hiermee niet alleen de premisse betreffende het interbellum als enige periode van grote nationale spanningen en van anti-Belgische sentimenten onderuit, hij bewijst ook dat de socialisten in de praktijk helemaal niet zo internationaal ingesteld waren als de partijleiding wel wilde doen uitschijnen.

Extra waardevol is dan ook dat Van Ginderachter zijn conclusies voor een groot deel trekt na bestudering van bronnen van 'het volk': de lokale partijkranten die volgeschreven werden door de plaatselijke socialisten en dus hun gevoelens en voorkeuren reflecteren. Zijn geschiedenis is zodoende een mentaliteitsgeschiedenis

'van onderop', een nog weinig toegepaste benadering in de historiografie van het Belgische socialisme.

In Van Ginderachters 'rode identiteitsgeschiedenis' fungeren de strijd voor het algemeen kiesrecht, de taalbeweging in Vlaanderen en de nationale herdenkingen van de strijd in 1830 als rode draden. Alle drie vroegen om een standpunt van de socialisten, dat tegelijk hun houding tegenover België definieerde. Was de kiesrechtbeweging een verenigende factor voor alle socialisten, de Vlaamse taalbeweging was dat uiteraard niet. Dat de sentimenten hieromtrent zo hoog opliepen dat het maar de vraag is of de Belgische Werkliedenpartij (de socialistische partij) niet uit elkaar gebarsten zou zijn als de oorlog niet was uitgebroken, is een zeer opmerkelijke conclusie.

Van Ginderachter heeft een bijzonder vernieuwend en daardoor waardevol boek geschreven, dat niet alleen een bijdrage is aan de geschiedenis van het socialisme in België, maar ook aan de geschiedenis van de Vlaamse Beweging. Het huidige onderzoek naar de verhouding tussen politiek links en de Vlaamse strijd krijgt hiermee stevige basis én een nieuwe impuls. Want dat er nog veel onderzoek te doen is, staat vast; bijvoorbeeld naar de traditioneel linkse én flamingantische partijafdeling in Antwerpen.

Minte Kamphuis